

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 36 Volume: 8 Issue: 36

Şubat 2015 February 2015

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

19. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ PARA DÜZENİ: KÂĞIT PARA KULLANIMINA GEÇİŞ AŞAMALARININ İKTİSADİ ANALİZİ

19TH CENTURY OTTOMAN EMPIRE MONETARY ORDER: ECONOMIC ANALYSIS OF THE USE OF PAPER MONEY

M. Özgür YANARDAĞ*

Öz

Osmanlı Devleti'nin çok geniş topraklarının, idari yönetimi ve savunma harcamaları için özellikle savaş ve fetih dönemleri sırasında büyük mali kaynaklar gerekiyordu. Devlet bu yüzden sürekli iktisadi ve siyasi krizlerle mücadele ediyordu. Osmanlı devlet otoritesi sıkıntılara karşı mali tedbirler almaya çalışmış ve özellikle 19. yüzyılda para ile ilgili önemli düzenlemeler ve gelişmeler olmuştur. Bütün bu sıkıntılardan dolayı Osmanlı Devleti taşıma politikalarına da başvurmak zorunda kalmıştır. Para arzını dengelemede sürekli sıkıntılar yaşayan devlet en güçlü dönemlerinde bile, para politikasında istikrarlı bir düzen sağlamada zorluklar yaşamıştır.

Anahtar Kelimeler: Para, Para Düzeni, Kaime, Tağşiş, Osmanlı Devleti, 19. Yüzyıl.

Abstract

The administration and defense of Ottoman Empire's vast territory required large sums of financial resources, especially in times of war and further expansion. The Empire continuously faced political and economic crisis as a result of this difficult ordeal. Ottoman state authority tried to take financial measures against shortage, and especially in the 19th century, there were important regulations and developments about money. Because of these shortages, The Ottoman Empire was forced to resort to adulteration policy as well. Ottoman state was faced difficulty in balancing the money supply constantly. Even in the strongest period of the Ottoman Empire, in order to provide a stable monetary policy was experienced difficulties.

Keywords: Money, Monetary Order, Kaime, Adulteration, Ottoman Empire, 19th Century.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla gelinceye kadar çağdaşı bulunan pek çok Avrupa ülkelerinde olduğu gibi madeni para sistemi uygulanıyordu. Sistemde altın, gümüş ve ufaklık ihtiyacını gidermeye matuf olarak her iki madenin dışında genelde bakırdan mamul paralar kullanılıyordu. Kâğıt paranın kullanımı batılı ülkelere paralel olarak 19. yüzyıl içerisinde başladı. Sistem esasta altın ve gümüşe dayandığından her iki madenin mümkün olduğunca mübadelede kullanılması ve eşya olarak kullanılmamasını öngörüyordu. Bu sebeple ülke içine kıymetli maden girişi teşvik ediliyor, çıkışı ise yasaklanıyordu. Şahısların ellerinde ve sarayda bulunan altın ve gümüşten mamul eşyalar darphanelere getirilerek para basımında kullanılıyordu.

Osmanlı Devleti'nden önceki Türk ve Türk - İslam Devletleri'nde olduğu gibi para bastırma bağımsızlık alâmeti kabul edilmiştir. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin de daha ilk hükümdarı olan Osman Gazi devrinde para bastırıldığı bilinmektedir. Kullanılan bu ilk paralara

* Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü.

“sikke” adı veriliyordu ve madeni ise gümüşlendi. Yalnız zamanla ekonominin büyümesine ve devletin zenginleşmesine paralel olarak madenin cinsi değişmiştir. Kaime ilk Osmanlı kâğıt parası veya banknotudur. I. Abdülmecit Döneminde 1840 yılında bastırılmıştır. Orijinal adı “Kaimeinakdiyeimutebere” dir. Bu para matbaa yerine elle basılmış ve üzerine mühür basılmıştır. Fakat kısa sürede taklidinin yapılması üzerine 1842’den itibaren matbaada basılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti, kâğıt para ihracını otuz yıl süreyle Osmanlı Bankası’na vermiştir. Devlet borçlanmadan dolayı 1863 - 1914 yılları arasında Avrupa’dan Kaime ihraç etmiştir.

Osmanlı iktisat sistemi, diğer çağdaş olan ekonomilerde olduğu gibi klasik dönemde madeni para rejimini kullanmıştır (Tabakoğlu, 2000: 266). Osmanlı Ekonomisi’nde hesap parası son dönemlere kadar akçe idi. 18. yüzyıl ortalarında bütçe vs. hesaplarında pâre, 19. yüzyılda ise kuruş ağırlık kazanacak ve aynı yüzyılın sonlarında da lira esas kabul edilecektir (Kaleli, 2002: 189). Merkezi bürokrasi açısından 19. yüzyıl bir reform ve yenedünya ekonomisine uyum sağlama dönemi olmuştur (Anbar, 2009: 20).

Osmanlı İmparatorluğu, mali ve para politikasına yönelik önemli reformlar yapmıştır. 1844 yılında, paranın değerini korumak amacıyla, Batılı ülkelerin önerileri doğrultusunda, Tashih-i Sikke ya da Tashih-i Ayar olarak adlandırılan bir para reformu yapılmıştır. Bu reformla; altın ve gümüşe dayalı yeni bir para sistemi (çift metal sistemi) getirilmiş ve ondalık sistem benimsenerek lira ve kuruş esasına geçilmiştir (Öner, 2001: 306). 18 Şubat 1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanı’nın finans tarihi açısından önemi ise, içerisinde bir banka kurulmasına ilişkin ifadelerin yer almasıdır¹ (Active Araştırma Merkezi, 2001: 1).

Mali yapı, sistemi Karlofça Savaşı’nın arifesine dayanan altın, gümüş ve bakır paraların birlikte oluşturdukları zaman zaman bunlar arasındaki metal nispi fiyatlarının değişmesiyle ortaya çıkan bir sisteme dayanmaktaydı. Devlet savaş araç ve gereçleri dahil buğdaya kadar birçok malı ithal etmek zorunda kalıyordu. Dış ülkelere giden altın stokunun içeride para darlığı yaratmaması için altın sikkelerin ve hatta gümüş paraların ayar ve ağırlığını düşürüyordu. Altının, gümüşün ve hatta çuvalara doldurularak dış ülkelere götürülen bakır paraların yerini doldurmak için devlet zaman zaman çok güç durumlara giriyor ve tarihte görülmemiş hukuk dışı olaylara başvurmak zorunda kalıyordu (Kazgan, 1997: 14-15).

Bu çalışmada; 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun para düzeni ve politikasındaki gelişmeler anlatılacaktır. İlk olarak 19. yüzyıl öncesi dönemde yani kâğıt para kullanılmadan önceki dönemlerde para politikası incelenecek, ikinci olarak 19. yüzyılda Osmanlı Devleti para politikası, üçüncü olarak da Osmanlı Devleti para sisteminde tanzimatla birlikte reform hareketleri anlatılacaktır.

1. 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nin Para Düzenine Kısa Bir Bakış

Para düzeninin otoritesi bir yandan devlet iken öte yandan da bankalar, daha doğrusu sarraflardı ve para düzenini sağlıyordu. Altın ve gümüşün ağır maden olmasından dolayı taşınması zordu. Dolayısıyla saklanmaları tehlikeliydi: Kaybolabilir, çalınabilirdi. Bu nedenle, örneğin bir şehirden başka bir şehre para ödenmesi gerekince tüccar altını bir sarrafa verir, sarraftan da karşı tarafa teslim edileceğine dair bir senet alırdı. Böylece malın senedi altın, altının senedi kâğıt olmuş oluyordu. Bu senet bazen başka bir şehirdeki sarrafa gitmeden önce de birkaç kez el değiştirebiliyor, yani borç ve alacakların yerine getirilmesinde kullanılabilirdi. Ellerindeki altın parayı saklaması için itibarı olan sarraflara verenler ve aldıkları senetleri para olarak kullananlar da vardı. Böylece altın, güvenli bir yerde, sarraf kasalarında saklanırken altın senetleri ya da sertifikaları daha kolaylıkla taşınıp dolanımda kullanılabilirdi için para işlevi görmeye başlamıştı. Bu noktadan sonra sarraflar şöyle düşünmüştü: Mademki halk, kendilerine saklanması için verdikleri altın parayı hemen ve hep

¹ Islahat Fermanı’nın maliyeye ilişkin hükümleri arasında, 24. ve 25. maddelerde; “Devlet-i Aliyyemin tashih-i usul-ı sikke ile umur-ı maliyesine itibar verecek banka misil-lü şeyler yapıp Memalik-i Mahrusa-i Şahanemin menba-ı servet-i maddiyesi olan hususata iktiza eden sermayelerin tayiniyle [...] teshilat-ı sahihanın icra olunması ve bunun için maarif ve ulum ve sermaye-i Avrupa’dan istifadeye bakılması esbabının biletraf mütalaasıyla peyderpey icraya konulması [...]” ifadesi yer almıştır (Autheman, 2002: 19).

birden geri istemiyordu, o halde bu altınların hepsini kasada saklamaya ne lüzum vardı? Bir kısmını tüccar borç verir, faiz kazanabilirlerdi. Kasadaki altın ile dolanımdaki altın senedi arasındaki bire bir ilişki kırılınca, sarraflar daha da ileri gittiler, ellerindeki altından çok daha fazla altın senedi çıkarıp kredi olarak vermeye başladılar. Örneğin kasalarındaki bin altına karşılık on bin altınlık senet yazıyor ve bunlara da faiz karşılığında borç veriyorlardı. İşte Osmanlı İmparatorluğu'nda kâğıt para böyle doğmuştur. Halk nasıl olsa senedi bankaya götürdüğünde her zaman aynı miktar altın alacağından emin olduğu için cebinde ve evinde altın tutup taşımaktansa kâğıt senedi tercih etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk banknotlar idari, sosyal ve yasal reformların gündeme geldiği tanzimat döneminde tedavüle çıkarılmıştır. Banknotlar bu dönemde esas olarak reformların finanse edilmesi amacıyla basılmıştır. İlk Osmanlı banknotları Abdülmecit tarafından 1840 yılında " Kâime-ı Nakdiye-ı Mutebere " adıyla, bugünkü dille "Para Yerine Geçen Kâğıt", bir anlamda para olmaktan çok faiz getirili borç senedi veya hazine bonusu niteliğinde olmak üzere çıkarılmıştır. Bu paralar matbaa baskısı olmayıp, elle yapılmış ve her birine de resmi mühür basılmıştır. Kâimelerin zaman içerisinde taklidinin kolayca yapılması ve kâğıt paraya olan güvenin azalması nedeniyle 1842 yılından itibaren matbaada bastırılmasına başlanarak, el yapımı olanlarla değişimi sağlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1862 yılına kadar çeşitli şekil ve miktarlarda kaime ihraç edilmiştir (Pamuk, 2010a: 32-34).

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 1856 yılında İngiliz sermayesi ile kurulan Osmanlı Bankası "Bank-ı Osmanî", 1863 yılında Fransız ve İngiliz ortaklığında "Bank-ı Osmanî Şahane" adıyla bir devlet bankası niteliğini kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sık sık Avrupa piyasalarından borçlanmak zorunda kaldığı dönemlerde İngiltere ve Fransa, devletten ziyade, kendi idaresi altındaki bu bankaya güven duymuş ve mali ilişkilerini bu banka kanalıyla yürütmeyi tercih etmiştir (İnalçık, 2004: 876).

Osmanlı İmparatorluğu, Osmanlı Bankası'na hükümetin hiç bir biçimde kâğıt para basmayacağı ve başka bir kuruma da bastırmayacağı taahhüdünde bulunarak, 30 yıl süre ile kâğıt para ihracı imtiyazını vermiştir. Osmanlı Bankası ilk olarak 1863 yılında, istendiğinde altına çevrilmek üzere, Maliye Nezareti ve kendi mühürlerini taşıyan banknotları tedavüle çıkarmış, 1863-1914 yılları arasında da çeşitli şekil ve miktarlarda banknot ihraç etmiştir (Pamuk, 1993: 15-20).

Osmanlı İmparatorluğu'nda para çıkartılmasında en önemli faktör devletin ekonomik ve siyasal açıdan içinde bulunduğu krizdir. Osmanlı Devleti'nde üç defa kâğıt para deneyimi olmuştur. Devlet kâimeye ilginin olması için onları % 12.5 faizle piyasaya sürmüştür. Ancak halk parayı benimsememiştir. Tedavül güçlüğü ve kalpazanlık olaylarının sık vuku bulması üzerine kâimelerin tedavülü yalnızca İstanbul ile sınırlı kalmıştır. 13 Temmuz 1862'de piyasadan toplanmıştır (Akyıldız, 1996: 248).

19. yüzyılla birlikte Osmanlı Devleti'nin yüzyıllardır uyguladığı paranın vezin ve ayarını düşürecek ek gelir sağlama yöntemi geçerliliğini yitirir. Eskiden piyasanın etkin bir biçimde denetlendiği, narhların fiyatları belirlendiği, yed-i vâhit ya da tekellerle piyasa göstergelerinin dışlandığı ortamda devletin düşük vezin ve ayarda para kesmesi fiyatları etkilemez. Parasal sorun tanzimatın gündemindeki ilk maddelerden biridir. 19. Yüzyılın ilk yarısında Fransa tipi bimetalizm (hem altın hem gümüş) para sistemi dengeli ve istikrarlı bir para rejimi olarak gözüktür. 1844 yılında gerçekleştirilen "Tahsis-i Ayar" ya da para reformuyla Osmanlı Devleti'nde Bimetalizm benimsenir. Bundan böyle Osmanlı Lirası, Mecidiye ve Kuruş temel para birimleridir. "Tahsis-i Sikke" olarak bilinen para reformu Türkiye'de tek para sistemine doğru atılmış ilk adımdır. Ancak ülke ölçeğinde parasallaşma ve iç ticaretin gelişmesiyle müspet sonuçlar alınacaktır. Bunlar sağlanamadığından ülke para darlığı çeker. Maden para esaslı üzerine kurulu bu düzende para arazını dilediğinde artırmak ya da kısmak olanaksızdır. Bu nedenle yönetimlerin para politikaları çok daha katıdır. Osmanlı Devleti'nde hiçbir zaman gerçek anlamda tedavül aracı banknot olmamıştır. Piyasada, günlük alış-verişlerde banknot kullanılmamıştır. Çek ve benzeri, para benzeri araçlar özellikle poliçe gibi senetler Osmanlı'da çok sınırlı kullanım aracı olmuştur (Toprak, 2000: 251-253).

1863 Osmanlı Bankası "Bank-ı Osmani" kurulana kadar 1840-1860 yılları arası para düzeni sağlanamamıştır. Osmanlı Bankası kurulduktan sonra bile kâğıt para ve benzeri kullanımı çok sınırlı kalmıştır. Piyasaya 1.500.000 Akçe sürülmüştür ki bu da inanılmaz düşük bir miktardır. Ve sadece ticaretin geliştiği İzmir ve İstanbul'da kullanımı yaygındır (Eldem, 1997: 24-30).

2. 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti Para Politikası

19. yüzyılda Osmanlı Devleti para politikası; para arzı, devalüasyon (değer düşürme) süreci, para politikasının fiyatlar üzerine etkisi, para politikasının iktidarlar üzerine etkisi ve tek para sistemine geçiş başlıkları altında incelenecektir.

•**Para Arzının Artırılması:** Hazinedeki para darlığını ve savaşın ortaya çıkardığı gereksinimleri karşılayabilmek için 1810 yılında ağırlık bakımından eski "ikilik" lere eşit "200 paralık" "beşlikler" basıldı. Bu "beşlik" lere basımını gerektiren güdülerden dolayı "cihadiye" adı verilmişti. Ancak bunların özünü değeri mecidiyeye oranla 18 kuruş 8 paradan oluşmasına karşın, dolanımına 26.5 kuruş üzerinden sunulmuştur. 1810 yılından 1828 yılına değin gelişen olaylar, parasal durumu değil düzeltmek üstüne üstlük daha da yeğînleştirmişti. Sulta Mahmut başka bir çözüm yolu bulamamış ve tümü ile gerçek değer taşıyan ufaklıklara daha geniş çapta bir değişikliğe (tağşış) uğratarak ülkeyi yeni bir vergi ile yükümlendirmişti. Yeni "beşlik" lerin, "yüzlük", "yirmilik" ve "onluk" tan oluşan bileşikler de dolanımına sunulmuştur. 1832-1833 Türk-Mısır anlaşmazlığı dönemine rastlayan bu yıllarda arılığı öncekilerden daha düşük ve kuşkusuz saymaca değeri daha yüksek bir "beşlik" çıkarıldı (Yerasimos, 1980: 355-356).

II. Sultan Mahmut Han zamanı Osmanlı Devleti'nin tarihinde sikkenin en fazla tağşış edildiği devrelerden biridir. Bilindiği gibi tağşış, sikkelerdeki değerli maden miktarını azaltmak anlamına gelmektedir. Bu şekilde paranın maden değerinden azaltılan kısım devletin kendi kâr hanesine yazılmaktaydı. Ancak bu uygulama paranın değerini düşürdüğü gibi, doğal olarak enflasyona da neden olmaktadır. Paranın darlığı, gerçek ve itibarı değerlerinin saptanması ile ilgili kararlar devletin elindeydi. Çeşitli sebeplerle ortaya çıkan fiyatlardaki dalgalanmalar ve dış etkiler her ülkede olduğu gibi Osmanlı'da da paranın değerinde azalmalara sebep olmuştur. Bunun sakıncalarını ortadan kaldırmak için "sikke tahsisi" adıyla ayarlamalar yapılmıştır. Bu tahsislerle yukarıda da belirtildiği üzere sikkelerdeki değerli maden oranları azaltılmış ve değer kaybını ifade eden tağşış işlemi ortaya çıkmıştır. Ayrıca bazı sarraflar, paraların kenarlarından kırarak veya onları aşındırarak v.b yollarla değerlerinden çalmışlardır.

Bu tağşış politikası sık sık kullanılmasına rağmen kamu açıkları kapanmıyordu. Çünkü savaşlar, iç isyanlar ve sarayın gösteriş harcamaları mali krizin aşılmasına olanak vermiyordu (Tokgöz, 2013: 172). Tağşışe karşı halk, memurlar ve askerler satın alma güçleri azaldığı için hep karşı çıkmışlardır. Yabancı sarraflar ve tüccarlar piyasaya sahte ve değersiz madeni paralar sürdüler ve büyük menfaatler sağlamışlardır.

Bu uygulamada en dikkat çekici taraf 1808-1830 yılları arasında altın sikke 35, gümüş sikke ise tam 37 kere tağşış edilmişti. Osmanlı Devleti'nde en büyük tağşışın II. Sultan Mahmut Han zamanında olduğu görülmektedir. Tağşışler sonucunda 1808-1839 yılları arasında kuruşun gümüş içeriği % 80'in üzerinde bir oranda azaltılmıştır (Pamuk, 1999: 12-13). Bunun sonucunda fiyatlar yükselmiş ve İngiliz Lirası'nın değeri 23 Osmanlı Kuruş'undan 104 Kuruşa fırlamıştır. Ayrıca tedavüldeki sikkelerin değerindeki bu istikrarsızlık, çoğu zaman herkes "iyi parayla" ödemede ısrar ettiğinden ticaretin tümüyle durması kaçınılmaz olmuştu (Yavi, 2001: 151).

Ekonomideki likidite ihtiyacı ve paranın tedavülü sorunları bazı istisnalar dışında Osmanlı iktisadi tarihi içinde yeterince vurgulanan konular değildir. Devlet, ihtiyaçları için gelir yaratmada saraydaki altın ve gümüş eşyanın darphaneye yollanması dahil bütün yolları zorlarken son çare olarak tağşışe başvurmuş, Haydar Kazgan'ın deyimiyle kendi parasından da çalmıştır.

•**Devalüasyon Politikasının Bütçeye Etkisi:** Osmanlı padişahlarının "mühim bütçe açığı" karşısında kaldıkları veya önceden kestirilemeyen herhangi bir zaruretle yüz yüze gelmek gibi bir mükellefiyet altına girdikleri her seferinde paranın itibari değerini (devalüe) ederek hazineyi büyük bir yükün altına sokmuşlardır (Ubcini, 1998: 300-305).

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki para ve gelir bunalımlarını bu ülkenin sadece kendi tarihsel geçmişini referans alarak incelemek iktisadi açıdan artık tek başına hiçbir anlam ifade etmemektedir. Zira geçmişte Osmanlı İmparatorluğu ile çağdaşı Avrupa ülkeleri arasında temel iktisadi ve parasal mekanizmalarda önemli bir mahiyet farkı mevcut değilken, Batı'da zaman içinde ortaya çıkan ilerlemeler, Osmanlı'ya sadece kendi geçmişine göre değil, aynı zamanda Avrupa karşısında da yeni bir bakış açısıyla değerlendirmeye zorunlu kılmıştır. Çünkü metal para kullanımının egemen olduğu geçmiş dönemlerde, yabancı paralarını tedavülünü, kıymetli metallerin ülkeler arası hareketini ya da her ülkenin şu veya bu şekilde başvurduğu "devalüasyonları" Osmanlı'da ya da Avrupa'da ele almak aynı derecede anlamlıydı (Tokdemir, 1999: 42).

Buna karşılık para sisteminin tümüyle değişime uğradığı 19. Yüzyılın dünyasında, sisteme adını vermenin ötesinde, iktisadi işlemlerindeki yeri adeta sembolik düzeye inen değerli metalleri ve bu metaller etrafında gerçekleşen olayları Osmanlı İmparatorluğu'nun yegane inceleme alanı olarak benimseyerek ele almak iktisadi açıdan yeterince anlamlı değildir.

Paranın devalüe edilmesi Osmanlı para sisteminin tıkanması sonucu başvuru alanı bir yoldu. II. Mahmut otuz yılı aşan saltanatında paranın sık sık devalüe edilip değerinin sürekli düştüğü bir dönemdir. Gümüş sikkelerin değerli maden işçiliğinin de sık sık düşürülmesi sonucunda da, 1814'te 23 Osmanlı Kuruşu 1 İngiliz Sterlini ile eşit değerdeyken, 1839'a gelindiğinde 1 Sterlin 104 Kuruş ediyordu. Netice itibarıyla Osmanlı parasındaki bu büyük çaplı değer kaybı bütçe açıklarının sürekli bir şekilde artmasına ve kronik bir hastalık hale gelmesine neden olmuştur.

• **Para Politikasının Fiyatlar Üzerine Etkisi:** Bu dönemdeki en büyük sorunlardan bir tanesi de sürekli olarak paranın taşıdığı sonucu artan fiyatlar olmuştur. Ticaret yapılan ülkeler düşük değerli Osmanlı parasına karşılık fiyatları yükseltiyordu. Ülkeye giren ithal mallar yerli piyasada fiyatların artmasına yol açıyor ve enflasyon olgusunu ortaya çıkarıyordu. 17. yüzyıldan beri enflasyonla uğraşmaya başlayan Osmanlı 19. yüzyılın başlarında bu olguyu daha derinden hissetmeye başlamıştır. Bu değer kaybının zamanımızdaki para değer kaybı olgusundan farklı ve çok önemsiz olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı ekonomisinde uygulanan para politikasının fiyatlar üzerindeki etkisine baktığımız zaman; 1489 ile 1617 arasındaki 127 yılda fiyatlarda yaklaşık % 334.4'lük bir artış meydana gelmiştir. Bunların yıllık ortalaması % 1.2'dir. Akçedeki değer kayıplarını hesaba katarsak bu oranlar daha da düşmektedir. Fiyat artışlarının enflasyon denemeyecek derecede sınırlı kalmasının en önemli nedeni madeni para rejiminin kendisidir. 17. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin girmiş olduğu savaşlardan mağlup ayrılmaları, toprak sisteminin bozulması, vergilerin azalması mali dengeyi bozmuştur. Bozulan mali denge 19. yüzyılın başlarında daha fazla hissedilmeye başlanmıştır (Tabakoğlu, 1987: 119).

Özellikle mali bunalımın şiddetlendiği 19. yüzyılın başlarında sık sık taşıdığı yaşanmıştır. Bu dönemde kuruş cinsinden fiyatların 10-15 kat arttığı görülmektedir. 1808-1810, 1827-1828 gibi büyük taşışların gerçekleştiği dönemlerde enflasyonun % 100'ü aştığı görülmüştür (Mortan, Arolat, Ateş, 1999: 260). Her taşış sonrasında fiyatlar yükseliyor, madenin değeri azalıyor bundan dolayı ithal edilen malların fiyatlarında bir artış meydana geliyordu. Ancak taşış uygulamasının siyasal sınırı vardı. Çünkü üç ayda bir dağıtılan maaşlar düşük ayarlı sikkelerle ödendiği için yeniçeriler ayaklanıyor ve önde gelen yöneticilerin kellelerini isteyebiliyorlardı. Hızlı enflasyon toplumsal ve siyasal bunalımlara sebep oluyordu.²

² 1690'lardan itibaren Osmanlı Devleti iç piyasalarda kendi paralarının egemenliğini tekrar kurmaya çalıştı ve bunda bir ölçüde de başarılı oldu. Osmanlı kuruşunun 1780'lere kadar istikrarını koruduğu söylenebilir. Ancak 1789 ile 1844 yılları arasında 3.Selim ve 2. Mahmut'un Avusturya, Rusya, Yunanistan, Mısır savaşlarıyla ve içeride derin siyasal bunalımlarla dolu saltanatları sırasında, kuruş da taşışe uğramış ve hızla değer yitirmiştir. Eldeki bilgiler 1788 yılında bir kuruşun 13 gram kadar saf gümüş içerdiğini gösteriyor. Buna karşılık 1844'deki Tah-i Sikke işleminden sonra basılan kuruşlarda yalnızca 1 gram saf gümüş bulunuyordu. Bu durumda 55 yıllık süre içinde kuruş cinsinden fiyatların 10-15 kat artmış olmasına şaşırılmamak lazımdır. Nitekim eldeki fiyat verileri bu beklentileri doğrular niteliktedir (Pamuk, 2010b: 132).

• **Para Politikasının İktidarlar Üzerine Etkileri:** 19. yüzyıl iç hazinenin (yani padişahın şahsi hazinesinin) değişimlerinin gündeme geldiği yeni bir dönem başlangıcıdır. Ancak henüz iç hazinenin bir kurum olarak tam belirginleşmediği erken yıllarda bile, hükümdarın kişisel serveti ile siyasal güç arasındaki bağlantılar yakalanabilmektedir. Para sisteminin bozulması iktidarın niteliği, değişimi hakkında önemli ipuçları verecektir. Osmanlı Devleti'nde padişah hazinesinin miri hazine lehine daralarak küçülmesi ve zayıflaması 17. yüzyıldan başlayarak tazminata uzanan geniş bir zaman dilimine yayılır. Yaşanan savaşlar, kaybedilen topraklar, azalan vergilerin iktidarlar üzerine hep yıkıcı etkisi olmuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde, geride bırakılan olumsuz yıllara rağmen iç hazine yine de oldukça büyük olmalıydı. Savaşmayan ve sürekli isyan çıkaran yeniçeri ayarı düşük paradan dolayı iktidarları zor durumda bırakabiliyorlardı. Ancak bu yeni dönemde ülke kaynaklarının yeniden değerlendirilip bölüşümüne gidilirken, artık hanedanın değil de mirinin gözetildiği bir gerçektir. İç hazinenin devlet hazinesine aktarılmaya başlanması 19. Yüzyılda başlanmıştır. Siyasal gücün en önemli dayanağını oluşturan padişahın şahsi hazinesinin törpülenmesi sultanların siyasal yetkilerinin de erozyona uğramasına tahtlarının sallanmasına yol açacaktır.

19. yüzyıl böylesine karışık bir ortamın yaşandığı bir devirdir. II. Mahmut dönemine denk gelen bu devir sürekli savaşlar ve devamlı iç karışıklıkların olduğu bir dönemdir. Nitekim tahta geçer geçmez kendisini Rus Harbi'nin içinde bulduğu gibi, daha önce başlamış olan Sırp İsyanı da devleti 13 yıl meşgul etmiştir. II. Mahmut bir yandan savaşlar bir yandan iç isyanlarla uğraşırken, diğer yandan memleketin muhtelif yerlerinde türemiş ve merkezi yönetim için tehlikeli olmaya başlamış olan ayanların gücünü kırmaya çalışıyordu. Bütün bu problemlerin yanında yeniçeri ordusunun kaldırılması ve yerine Asakir-i Muhammediye Ordusu'nun teşkili ve nihayet, icrasına girilen muhtelif reformların uygulanmasının getirdiği mali yük, zaten durumu pek parlak olmayan Osmanlı hazinesinin iyice açık vermesine neden olmuştu. Parasal reformların getirdiği mali yük iktidarların sonunu hazırlamıştı. Osmanlı Devleti son dönem padişahlarının hemen hemen hepsinin iktidarını sallayan temel sorun derin mali ve ekonomik bunalımdı (Karal, 1970: 98).

Tanzimatın ilanı ile birlikte Osmanlı'nın hem mali hem de siyasal tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Zira tanzimat sırasında devlet yeniden yapılanırken, sultanların mali olanakları daraltılmış, buna karşılık devletin merkezi hazinesi büyümüştür. Bu dönemde artık sultanlar ve hanedan mensupları merkezi devlet bütçesinden maaş alan görevliler haline dönüşmüşlerdir. Tabii bu yeni gelişme sultanların birden her türlü birikimlerinin ve özel mülklerinin tükendiği ve sıfırlandığı şeklinde anlaşılmalıdır. Ancak tanzimat sonrasında artık eski iç hazine yoktur. Dolayısıyla tanzimat sonrası dönem geleneksel yapının tasfiye edilerek modern devlete geçişi ifade eden bir sancılı süreçtir. Bu süreçte hanedan önemsizleşirken merkezi devletin ve genişleyen bürokrasinin temsilcisi halinde Bab-ı Ali öne çıkmıştır. Artık iktidarda sultanlar değil Bab-ı Ali vardır.³ Tanzimat döneminin devleti, paradoksal biçimde, aslında Kanuni döneminin devletinden daha güçlüdür. Buna karşın 16. yüzyıl sultanları tanzimat sultanlarından hem daha zengin hem daha muktedirlerdir.

• **Tek Para Sistemine Geçiş Sürecinde Parasal Keşmekeş:** Osmanlı Devleti'ni değişen batı karşısındaki nispi düzeyini ortaya koymada en kapsamlı karşılaştırma unsuru, ödeme araçlarının niceliği ve niteliğidir. Bu yolla mesele, Osmanlı'da neden sürekli taşışların yapıldığı, metal paraların hangi oranda değer kaybettiği şeklinde tartışılmaktan da çıkacaktır. Zira batı dünyası artık ilke olarak asli değere sahip olmayan madenlerden imal edilmiş para kullanımını sistemin temelinde oturtmuştur. Bu ülkelerde çek veya benzeri ödeme araçları peşin para yerine kullanıldığı gibi, devlet bankaları ve özel bankaların kâğıt paraları ile bankalar sistemindeki mevduat da sahip olunan ödeme araçlarının hacmini artırıyor. Osmanlı'da ise neredeyse sadece madeni paralardan ibaret iken batı memleketlerinde madeni paranın rolü adeta sembolik düzeyde kalıyordu (Texier, 1997: 11).

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri*, Ankara, 1970, s. 255.

Osmanlı para sistemi Tanzimat'a girerken son derece karmaşıktı. Nitekim II. Mahmut döneminde piyasada 36 çeşit gümüş paranın tedavül edildiği ifade edilmektedir. Bu sayı bile keşmekeş hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır (Uzunçarşılı, 1945: 473-474). Dönem itibariyle para çeşidinin fazlalığı ticari hayatta da bazı zorlukları beraberinde getiriyordu. Ödeme araçlarının bileşimi üzerinde bu kadar fazla durulmasının temel nedeni tamamen iktisadidir. Şöyle bir varsayım yapılır; alışılmış bakış açısıyla ele alınan taşşişler ve dolayısıyla para değerindeki büyük düşüşler, fiyat artışları vb.'nin hiç olmadığını varsayalım. Bu varsayım altında gelişen dünyada işlem hacminin bu derece artmış olmasına rağmen, bir ülkenin iktisadi hayatını hala geçmişte olduğu gibi altın ve gümüş metal sikkelere bağlı olarak devam ettirmek zorunda olması, ekonominin likidite talebini karşılamak üzere bu ülkenin para üretimine ayırmak zorunda kalacağı kaynaklar itibariyle krize girmesi için zaten yeterli bir neden oluşturur. Likidite talebini, hazinenin aynı kaynaklara yönelen gelir talebi de eklenince çıkmazın boyutları daha iyi anlaşılır.

19. yüzyıl parasal sistemdeki diğer bir sorun ise ticarete hem Osmanlı hem bir kısım ecnebi Venedik Dükası veya Florin denilen altın ve daha sonraları Arslanlı denilen Flemenk altın ve quruşu ayarlanmış olduğundan ticari muamelerin bir kısmı bu paraların değeri üzerinden yapılırdı. O dönemde Osmanlı parasının değeri o kadar düşüktü ki paraların cinsi miktarı o kadar arttı ki her eyalette değişik paralar piyasada görünmeye başlandı (Uzunçarşılı, 2011: 691).⁴

Osmanlı ekonomisinde meydana gelen büyük ekonomik buhran yüzyıllardır uygulayageldiği paranın vezin ve ayarını düşürerek devlete ek gelir sağlama yöntemi geçerliliğini yitirir. Eskiden piyasanın etkin bir biçimde denetlendiği, narhların fiyatları belirlediği Yed-i Vahit ya da tekellerle piyasaya müdahale ortamında düşük vezin ve ayarda para kesmesi fiyatları etkilemez, ya da belirli bir zaman gecikmesiyle etkisini gösterirken devlete ek satın alma gücü sağlar. 1820'lerden sonra dış ticaret hacminin artması sonucu madeni parayla bu tür oynamalar günü gününe fiyatlara yansımaya başlar. Osmanlı parasının gücünün belirlenmesinde dış etmenler ağırlık kazanmıştır. Bundan böyle Osmanlı artan giderlerini parasının vezin ve ayarını düşürerek karşılayamaz. Parasal ilişkilerin geliştiği, ekonominin parasallaştığı bir ortamda piyasanın gerek duyduğu para ancak yabancı paralarla karşılanır. 1844 yılı öncesi Osmanlı'da çok değişik paralar vardır. "beşlik", "altılık", "noktalı beşlik" bunlardan bazılarıdır. Bu paralar zayıf paralar olarak tanımlanabilir. Öte yandan bazı yörelerde alışkanlıklar bu paralara rağbet edilmesine neden olmuştur. Mesela Suriye'de altılık ve beşlik prim yaparken, İzmir'de sekizlik ve dörtlük kullanımdaydı. Neticede bu keşmekeş tanzimata kadar devam etmiştir.

3. Osmanlı Para Sisteminde Tanzimatla Birlikte Reform Hareketleri: İlk Kâğıt Para Denemesi Kaime

Tanzimat-ı Hayriye'nin ilanıyla birlikte ünlü örgensel düzenlemeler kamuoyuna açıklandı. Bu yeni düzenlemeler kişilerle ilgili yeni bir siyasal konum ortaya getirmekle birlikte bir dizi ekonomik tedbirleri de yanında getirdi. Bununla birlikte, önceki dönemden süregelen parasal sıkıntılar, üstüne üstlük yapılması gereken yeni düzenlemelerin gerektirdiği parasal kaynaklara çözüm yolları bulabilmek amacıyla kâğıt para çıkarılması gündeme getirildi.

1840 yılında dolaşıma çıkarılan kaimeler, gerçek anlamda banknot değil, daha çok faizli hazine belgesi olarak görünmektedirler. Kurumsal olarak kaimeler, bir kâğıt para karşılığında (altın, gümüş) güvenceye bağlanmışlardır. Uygulamada ise hiçbir güvenceleri yoktur ve para basımı alıp başını gider. Durumu daha da ağırlaştıran şu olmuştur: Başta elle yazılan kaimeler, sahteciliğe alabildiğine kapı açmaktadır. Bunun

⁴ Bazı paraların değerleri ise Yıldız altını 10quruş Macar altını 11 quruştur. İstanbul Zehr-i Mahbubi altını 6.5 quruş, Mısır Zehr-i Mahbubi altını 5.5 quruş, Fındık altını 9 quruş, sekizi bir yerde İspanyol altını 93 quruş iken, 1821 yılında 15 quruş 10 Pare, Macar'da 15 quruş, Zehr-i Mahbubi'de 8 quruş, Mısır Zehr-i Mahbubi'de 7 quruş, fındıkta 11 quruş ve aynı yıl içerisindeki kıymetli maden ayarının değişik oluşu ve kaçakçıların yüksek fiyatlar vererek piyasadaki toplamaları dolayısıyla piyasadaki kaldırılan İspanyol altını 104 quruş olmuştur (Sarıcaoğlu, 2001: 78).

sonucunda güçlükler birikmekte gecikmez ve sahte belgeler dolaşıma çıkar. Kaimelerin değeri madeni paraya oranla baş döndürücü bir biçimde düşer ve yurttaşların devlete güveni erir. Böylece Osmanlı Devleti yöneticileri, bir mali çözümlüş ve çöküşün tohumlarını ekerler. (Mantran, 1995: 94).⁵

Hal böyle iken Osmanlı Devleti'nde mali işlerin yolunda gitmesi için çaba gösteren çok kıymetli insanlar vardır. "Safveti Paşa" bu insanlardan bir tanesidir. Safveti Paşa, yönetim tekniğinde becerikli, yetenekli ve bilgili bir kişi olduğundan dört yıl kadar süren bu birinci maliye bakanlığı sırasında, nakdi kaimelerin imha ve Tanzimat'ın başlangıcında bağlanan ölçsüz aylıkların kimilerini kaldırıp, kimilerini azaltarak hazineyi daha iyi duruma getirmiştir. Safveti Paşa'nın döneminde kaime basımı bir düzene girdi. Bu dönemde gerek reformların finansmanı gerek bütçe açıklarını kapatmak için her birinin değeri 500 Kuruş olan toplam 16 milyon tutarında kaimeler elle yazılı idi. Kâğıt para olmanın yanında bono özelliği de taşımaktaydı. Taklidi kolay olduğu için 1843 yılında ilk kez basili kaimeler emisyonuna girdi ancak bunlar taklit edildi. Osmanlı Devleti ekonomik buhrandan kurtulmak için ilk el yazımı kaimeleri piyasaya soktu (Nuri, 1992: 304).

• **El Yazısı Kaimeler:** Mali durumun düzeltilmesi için çeşitli çareler aranırken, daha sonra şeyhülislam olacak olan İsmetbey zade Arif Hikmet Bey'in aklına eskiden beri uygulanagelen esham sistemini biraz değiştirerek nakit yerine geçecek olan yeni tip bir kaime çıkartılması fikri gelmişti. Kaimelerin çıkarılması hususu tartışılırken, mecliste yapılan görüşmelerde ilk olarak bunların on seneliğine çıkarılması söz konusu edilmiş ve bu görüş kabul edilmişti. Ancak daha sonra piyasada dokuz seneliğine çıkarılmış olup, yedi buçuk seneliğine kadar satılabilen eshamın bulunduğu göz önüne alınarak, söz konusu esham alınıp satılırken kaimeye kimsenin itibar etmeyeceği düşünülmüş ve kaimeyi bunlardan daha cazip duruma getirmek için sekiz senelik olarak çıkartılmaları kabul edilmişti (Erol, 1970: 1).

İhraç edilen ilk kaimeler 1840 yılında % 12.5 faizli "el yazması" belgelerdi ve 8 yıl sonra itfa edileceklerdi. Bu halleriyle toplam 32.000 keseden oluşuyordu ve en buyuğu 500 kuruşluk idi. Ve gerçek birer ödeme aracından çok hazine tahviline benziyorlardı. Kaime hamillerinin çoğu bunları ödemelerinde kullanmak yerine, ellerinde tutup faiz ödemeleri için muntazaman ibraz etmeyi tercih ettikleri için, devlet kaime kullanımını yaygınlaştırmakta büyük güçlüklerle karşılaşmıştır (Eldem, 2000: 1992).

El yazısı ile düzenlemelerin itibarına helal getirilmişti. Kaimelerin "segi" biçiminde olanları İstanbul ve taşrada geçerliliğini sürdürmekte idi. Ancak bu paraların çok kısa sürede düzmeceleri ortaya çıktığından hükümet Ocak 1840'da piyasaya sürdüğü kaimeleri kaldırmaya başlamıştır (Baban, 1940: 247).

• **Matbu Kaime Çıkarılması:** Elle yazılan kaimelerin piyasaya çıkarılmasından hemen sonra kalpazanlar tarafından taklit edilmişlerdi. Halkı zarara uğratan söz konusu sahte kaimeler ele geçirildikçe meclis-i vâlâ imha edilmekte olmalarına rağmen, bunların arkası alınamıyordu. Halkı söz konusu zarardan korumak için basta, şekillerinin değiştirilmesi olmak üzere bazı tedbirlere başvurulmuştu (Cezar, 1984: 305).

⁵ Sultan Abdülaziz hazine nazırına, Dolmabahçe Sarayı'nın kaç mal olduğunu sorduğunda, aldığı yanıt şudur: 3500 kuruş! Kağıt uç buçuk milyon Türk Lira'sını basmak için harcanması gereken tutardır!

Bu ikinci paranın basımındaki başat neden, bundan böyle benzerlerinin yapılmasını önlemeye yönelikti. Daha sonra dolanımına sunulan kâğıt paraların tutarı düşürüldü ve getirisi % 6'ya indirildi. Ayrıca da getirili ve getirisiz olmak üzere 10 ve 20 kuruşluk ufaklıkların kullanımı salt başkente özgü olmak üzere sınırlandırıldı (Yenal, 1970: 26).

1842 yılında daha düşük faizli 50, 100, 250'lik yeni kaimeler bu kez matbu olarak ihraç edildi. Bunların 1840'daki ilk iki emisyonun yerini alması amaçlanıyordu. Bu ikame işlemi gerçekleşmedi ve yeni kaimeler değer kaybederek nominal değerlerinin % 40'ına indi. Kaimeyi istikrara kavuşturmak için yapılan bazı başarılı girişimlere rağmen, durum sürekli kötüleşmeye devam etti. Hükümet tedavülden kâğıt para çekmek için farklı farklı zamanlarda çok çeşitli önlemler denedi. Ancak kaimelerin hemen tedavülden çekilmesi bile para sistemini anında istikrara kavuşturmaya yetmemiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde uygulanan matbu para sistemi bile halkın kaimeye olan güvenini artırmadı ve halk arasında pek itibar bulmamıştır. Zira kalpazanlar kaimeyi taklit etmekten başka, değerini tahrif edip yükseltme yolunu da denemektedirler (Issawi, 1966: 339).

• **Kaime ve Faiz:** Taksit ödemeleri Haziran 1257 / Haziran 1841 olan kaime faizlerinin, etkisiyle değiştirildikten sonra yeni matbu kaimeler ile verilmesi kararlaştırılmış olmasına rağmen basım işlemlerinin çeşitli nedenlerle uzaması buna imkân vermemiştir. Kaime basım işinin bir kişi tarafından yürütülmesi ve bazı kaime kalıplarının aşınmış olması, gecikmesine neden olmaktadır. Bir yandan kaimenin ortadan kaldırılması çareleri aranırken, diğer yandan da bu çaba başarıya ulaşamaz ise hiç olmazsa verilen faizlerin yarı yarıya düşürülmesinin sağlanması planlanıyordu. Ancak bu tedbirlerin uygulanabilmesi için parasını bozdurmak isteyenlerin kaimesini hemen madeni paraya çevirebilmek üzere gerekli olan 50.000 kese tutarındaki paranın hazinede hazır tutulması gerekmektedir. Bu sermayenin hazinede mevcut olmadığı ve temin edilmesi de mümkün görünmediği için, para bulunduğu tesviye olunmak üzere söz konusu hukukun uygulanması ileri bir tarihe ertelendi. Daha sonra böyle bir miktar parayı bloke etmektense yukarıda söz konusu edilen sekizer seneliğine ödenecek olan kaime faizlerinin onar seneliğine çıkarılması kararlaştırıldı. Böylece kaimenin vermiş olduğu faiz oranı % 12.5'tan % 10'a düşürülmüştü. Hemen ardından yapılan bir başka düzenleme ile verilmekte olan faiz oranı % 6'ya indirilmişti. Bu kararların alınmasındaki en mühim etken ise, halkın faiz derdine düşüp kaimeyi bir hisse senedi gibi saklaması ve böylece tedavülünü önlemesi idi. Faiz indiriminin halkta kaime karşısında bir şüphe yaratmaması için de gerekli önlemler alınmıştı. Zaman zaman bu faizlerin ödenmeleri sırasında bir takım yolsuzluklar meydana gelmekteydi. Bu tür yolsuzlukların tekerrür etmemesi için kaime faizinin verilmesi hususunda kalemce yapılacak muamelelerde memurlar daha dikkatli ve itinalı davranmaları kendilerine sıkıca tembih edilmişti (Ölçer, 1983: 5-6).

4. Yeni Para Sistemi Bimetalizm'den Monometalizm'e

O dönemin sadrazamı Mustafa Reşid Paşa, tedavüle kâğıt para çıkarılmasına aracılık etmiş ve bir bankanın kurulmasına teşebbüs etse de, karşılaştığı tepkiler yüzünden bundan vazgeçmiştir. Fakat yine de ilk kâğıt para bu dönemde tedavüle çıkarılmıştır. Ancak Abdülmecid'in 1841'de tedavüle çıkarttığı kâğıt paraların altın karşılığı olmadığı için, banknot niteliğinde değildi. Bu kâğıt paralar bir süre sonra değerini kaybedince bunların yerine Avrupa ülkelerinin paralarının ayarına denk ve modern makinelerde basılan gümüş mecdiyeler tedavüle çıkarılmıştır (Sayar, 1997: 185).

Sultan Abdülmecit dönemi olan bu devirde paranın ıslahına gidilmiştir. 1844 yılında altında saflık derecesi 0.830 olan yirmi on, bir guruşluk ile yirmi paralık gümüş sikkeler basıldı (Aydın Beydilli İhsanoğlu Ortaylı 1994: 554). 1844 Kâğıt paraların bu tür düzeltimi, madensel paraların düzeltimi izledi. 1 Şubat 1844 tarihinden başlayarak İstanbul para basım evinde, yüzlük ya da yüzlük mecrediye adı verilen ve 100 "Mecidiye" kuruşluk altın, gümüş ve bakır paralar basıldı. 110 Mecidiye Kuruş, bir İngiliz Lirası'na eşdeğerdi. Sultan Abdülmecid adına basıldığı için "Mecidiye" denilen 100 kuruşluk paranın içinde 6.614 gr. Altın ve 0.602 gr. bakır bulunmaktaydı. Bu da yaklaşık olarak iki düka altın demektir. 0.992 gr. gümüş ve 0.205 gr. bakır olarak saptanan gümüş kuruş için yeni bir devalüasyon söz konusuydu. Şöyle ki Osmanlı para birimi altınla oranlandığında 400 yıl içerisinde ilk değerinin 1/500'sine düşmüş oluyordu. 1844 yılında para ayarlaması yapılmıştır. Paranın değeri ondalık yönteme dönüştürülmüş ve yeni paralar basılarak eskilerinin dolanımından kaldırılmasına başlanılmıştır. O yıl gününde, altının gümüşe oranı 15.1 olduğundan gümüş paraların değeri bu oran üzerinden saptanmıştır. Basılan yeni altın paranın yabancı paralara göre değeri şöyle idi (Yerasimos, 1980: 356-357).

Tablo 1: Yabancı Paraların 1 Osmanlı Lirası Karşılığı (Kuruş)

İngiliz Sterlini	0.903	110.69
Frank	22.44	4.39
Mark	18.44	5.42
Mısır Lirası	0.88	113.37
Florin	10.94	9.14
Dolar	4.39	22.75
Ruble	8.54	11.70

Kaynak: Vedat Eldem, İmparatorluğun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1970, s. 211.

Kostandiniye'de basılan ve en büyüğünün çapının 35 mm. Olduğu altın sikkelerin bir yüzünde; ortada sultanın tuğrası (Abdülmecid Han B. Mahmud El Muzafferu Daima) ve tuğranın iki yanında birer defne dalı, yukarıda ise yedi adet yıldız yer almaktadır. Defne dallarının kesiştiği en alt noktada ise paraların değerini gösteren rakam bulunmaktadır. Böylece ilk kez Osmanlı Sikkelerine değeri gösteren rakam konmuş oluyordu (Tekin, 1999: 175).

Sultan Abdülaziz'in dönemi Osmanlı nümismatiği için kayda değer bir dönemdir. Bu dönemde üç metalden ve çeşitli birimlerde sikkeler basılmıştır. Özellikle 500, 250, 100, 50, 25 Kuruşluk altın sikkeler ve daha küçük oranlarda gümüş ve bakır sikkeler basılmıştır. Bu dönemde her üç metalden paraların bir kısmı Paris Devlet Darphanesi'nde basılmıştır. V. Murad'ın çok kısa saltanatı sırasında 100, 50 ve 25 Kuruşluk altın sikke ile 20, 5 ve 1 Kuruşluk gümüş sikkeler basılmıştır. Sikkeler esas olarak Kostandiniye'de basılmıştır, ancak Mısır'da basılan nadir sikkeler de mevcuttur. (Ölçer, 1975: 99).

II. Abdülhamit döneminde nikelin de sikke metali olarak kullanıldığını görüyoruz. Bu sikkelerin bir yüzünde tuğra, öteki yüzünde "Duribi 10 Fi Mısır 1277" yazısı vardır. "10" saltanatın onuncu yılını işaret etmektedir (Aykut, 1983: 274). Bu dönemde atılan diğer bir adım Yeni Osmanlı Lirası 100 Kuruşluk olarak tanımlanmış ve değeri 18 Şilin olarak belirlenmiştir. Bu kanunla yüzyıllarca sürmüş tağşiş işlemlerine son verildi. Altın ve gümüşe darp serbestisi tanınarak çift metal standardına geçildi. Ayrıca eski tağşişli paraları tedavülden kaldırmak için başarısız bir girişimde de bulunuldu. 1847'de iki Galata bankeri Leon ve Baltacı İstanbul Bankası'nı (Banque de Constantinople / Bank-ı Dersaadet) kurdular. Osmanlı ülkesinde kurulan ilk banka olan bu banka Osmanlı parasının değerini İngiliz parası karşısında 110 kuruşta sabit tutarak koruyacaktı. Ancak Avrupa'yı sarsan Fransız Devrimi'nin ardından banka iflas etti, hazineyi 600 bin zarara uğratmıştır (Öner, 2001: 306).

1870'li yıllardan itibaren altın-gümüş değer oranı değişmeye başlar. 1873'de 16'ya, 1878'de 18'e çıkar. 1886'da ise 20'ye ulaşılır. Bu yıllarda tüm Avrupa ülkeleri Latin Amerika bimetalizmini terk ederek monometalizmi benimser. Meskülât Karanamesi ile monometalizm

doğrultusunda önemli bir adım atılmış olur. Altın Standardı kabul edilmiş olur. Osmanlı Lirası birim olarak benimsenir. Gümüşün gerçek değerinin düşüşü nedeni ile üzerinde 20 Kuruş Mecidiye'nin hazineye 19 Kuruştan alınması ve diğer gümüş ufaklıkların da aynı esas üzerinden işlem görmesi kararlaştırılmıştır. Bundan böyle mükellef, 100 Kuruşluk bir vergi borcu için devlete gümüş Akçe olarak 105 Kuruş 10 Para ödeyecekti. 19. Y.y'ın son çeyreğinde üç değişik kuruş ortaya çıkar. İlki altın liranın yüzde birinden oluşan kuruştur. İkincisi, piyasada beliren 108 adeti bir altın lira eden gümüş kuruş ya da hakiki kuruştur. Üçüncüsü ise 19 tanesi 20 kuruşluk mecidiyeye eşit olan miri kuruş ya da mevzua kuruştur. Miri Kuruş genellikle Mecidiye'ye 19 Kuruştan alınır (Kunt, Aksin, Fooqhi, Toprak, 2000: 263-264).

Kırım Savaşı devleti büyük bir mali yükün altına sokmuştur. Artan parasal sıkıntıyı azaltmak için yurt dışından borç alınmak istenmiştir. Borç para temin edilene kadar meydana gelecek masrafların karşılanması için İstanbul Emtia gümrüğü malından "Ezham-ı Mümtaze" nin çıkarılması kararlaştırılmıştır. Senede % 10 faiz verecek borsada alınıp satılabilecek ve 3 sene müddetli geçerli olacaktı. Aradan geçen sürede Eshamın piyasadaki miktarı 270.000 bin keseye ulaşmıştır. Bu zaman zarfında da hazinenin durumu düzeltilmiş ve askerinin maaşları ödenmiştir. Hazinenin açıklarını Kaime ile değil de Esham çıkararak çözüm aranmasında asıl amaç, kaimenin itibarını korumaktır.

Hazine, 1857 yılında ikinci kez 150.000 bin kese tutarında % 8 getirili ve üç yılda ödenmek üzere "Ezham-ı Mümtaze" çıkarıldı. Bu bonoların dağıtımı yapılamadığından bu süre daha sonraya ertelendi. Aynı yıl içinde "hazine tahvili" denilen 1-13 Mart 1861 yıl günleri arasında ödenmek üzere % 1 getirili başka bonolar çıkartıldı. Bundan böyle devlet borçları dönemi kesin bir biçimde başlamış oldu (Yerasimos, 1980: 371-372).

Bütün bu tedbirler hazinenin ihtiyaçlarına cevap veremediği alınan borçların ödeme zamanı da yaklaşmıştı. Maliye bu krizden kurtulmak için 1858 yılında Eylül ayından itibaren üç ay içerisinde faizsiz kaimelerin piyasadaki çekilerek yerine "Esham_1 Cedide" piyasaya sürülecekti. % 6 faizli olup 24 yılda geri ödenmek suretiyle çıkarıldı (Akyıldız, 1996: 46).

Bu bonolar tüm üç yılda bir yılda üçte biri dağıtılmak üzere 1.000.000 kese olarak dolanımına sunulmuştu. Aynı yıl içerisinde % 6 getirili olmak üzere ve beşinci yılda (1865) başlayarak beş yılda dilim dilim ödenmek ve sultan hazinesi sergilerinin güvencesi altında bulunmak üzere on yıllık sergi adı altında başka tahviller de dolanımına çıkarıldı. Kaimelerin piyasadaki kaldırılması için tekrar "Esham_1 Cedide" piyasaya sürüldü. Faiz yükünden kurtulmak için öncelikle faizli Kaimeler kaldırılmak isteniyordu. Sonunda faizli Kaimelerin yarısı ortadan kaldırıldı. Kalan Kaimelerin kaldırılması için beş sene tedavül müddetli % 8 faizli "Esham_1 Cedide" çıkarıldı (Erol, 1970: 7).

5. Kağıt Paranın Piyasadan Kaldırılması ve Kaime Tedavülünün Neden Olduğu Olumsuzluklar

1860'da Kaime'nin dolanımdan kaldırılmasına yönelik olmak üzere 29 Ekim 1860 yıl gününde Paris'te ilk tutarı 400.000.000 Frank olan ancak daha sonra 2.037.000 İngiliz Sterlinine indirilen dördüncü bir borç sözleşmesi yapıldı. Ancak beklenen sonuca ulaşılmadı. Kaimelerin kaldırılması doğrultusunda karamsarlığa ve umutsuzluğa kapılan devlet bu girişimleri bundan böyle askıya aldığı gibi üstüne üstlük 18 yıl içerisinde ortadan kalkması öngörülerek Kaime'nin Cidde ve Yemen yöreleri dışında tüm ülkede geçici dolanımına izin verecek bir tasarıyı da incelemeye aldı. 1 Mart 1860 yıl gününden başlayarak 33 yıl içerisinde ödenmesi gereken bu borçlanmaya karşılık olarak İstanbul gelirleri gösterilmiştir (Yeniay, 1961: 31-32).

Piyasaya sürülen Kaimeler sayesinde Kaime'nin değerinin daha da düşmesine yol açtı. 100 Kuruşluk Mecidiye Altınının değeri Kaime üzerinden önce 250.4 Kuruşa Aralık 1861 Perşembe günü de 350 Kuruşa yükseldi. Devlet ne olursa olsun Kaime'yi tümüyle ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. 1862 yılında bu doğrultuda sultan eliyle sadrazama gönderilen buyruktaki; devlet paralarının nasıl kullanılıp, nerelerde tüketildiğini vergi yükümlülerinin gözleri önüne sermek amacıyla, bir gelir-gider çizelgesini yayımlayarak buyruğun gereğini yerine getirdi. Kısa bir süre sonra da, dalgalı borçların düzenli borçlara dönüştürülmesi ve

Kaime'nin dolanımdan kaldırılabilmesi için Londra'dan 8.000.000 İngiliz Sterlin 'inden oluşan beşinci bir borçlanma daha yapıldı. Gerek yabancı, gerekse yerli girişimcilerden gelen başvuru üzerine devlet dördüncü kez "Aziziye" adı verilen hazine bonusu çıkarmıştır. Böylece "Esham-ı Adiyeye" ya da "Sehim"lerden oluşmak üzere yaşam boyu koşulu ile yeni bir gelir kaynağı oluşturuyordu. Tasarlandığı şekliyle becerikli bir biçimde uygulanan bu önlemler doğrultusunda Kaime'lerin dolanımdan kaldırılması işlemi 13 Temmuz 1862 yıl gününde başlanmış ve 12 Eylül 1862 yıl gününde son verilmişti (Belin, 1999: 482-484).

Devlet, faizli olmalarına rağmen gün geçtikçe değeri düşen ve hem de halkın durumunu bozan Kaime'yi piyasadan toplarken, ona en yüksek nominal değeri üzerinden değer biçmiştir. Dolayısıyla devlet burada halkın çıkarlarını haklarını korumaya azami dikkati göstermiştir. Nitekim tamamını nakit olarak ödenmiş olsa bile piyasa değeri ziyadesiyle düşmüş olan Kaime'yi halkın zarar görmemesi için en yüksek değerden kabul etmiştir. Osmanlı Devleti'nin 22 yıllık kağıt para deneyimi ekonomiyi düzeltmekten çok devletin güvenini sarsan bir sonuç doğurmuştur (Sayar, 1997: 74).

Kaime tedavülünün neden olduğu olumsuzluklardan biri Galata Bankerleri ve spekülâtif kazançlardır. Galata'da ünlenmiş olan bankerler ve sarraflar, önceleri sadece saray ve çevreleriyle sınırlı tuttıkları ilişkilerini, özellikle XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha alt düzeylere, vükela ve valilere kadar indirmişlerdi. Söz konusu bankerler ve sermaye çevreleri, Batı sermaye çevreleriyle de sağlam olan ilişkileri sayesinde devletin maliyesini denetim altına alacak gelişmeleri tezgâhlamışlardır. Güçlü bir sermaye ve banka desteğinden mahrum olan Kaime ve tahvillerin üzerinden müthiş spekülasyonlar yaratarak, bir yandan devleti öbür yandan da halkı büyük zararlara uğratarak servetlerine servet eklemişlerdir. Bankanın Kaime üzerinde spekülâtif oyunlar oynayarak para kazanması, daha sonra Galata Bankerleri'nin de aynı oyunu devam ettirmelerine neden olmuştur. Bunun dışında bankanın faal olduğu dönemde Sterlin'i 110 Kuruşta tutması devlete 270.000 Liraya mal olmuştur (Kazgan, 1993: 21-23).

Bir diğer olumsuzluk ise, Kaime'nin yarattığı bozuk para sıkıntısı ve enflasyondur. Kaime'lerin düşük değerde olması ve ufaklığın bulunmaması, kuruşun değil paranın alım gücüne sahip olduğu bir piyasada sıkıntı yaratmaması mümkün değildi. Zira piyasada tedavül edilen Kaime'nin en küçüğü 10 Kuruştu. 1858 sonrasında da Devlet sıkıştıkça Kaime evrak-ı nakdiye basmayı sürdürdü. Görkemli sünnet düğünleri ve tüm savurganlıklar ile birlikte hazinenin gereksinimleri, dolaşıma yeni evrak-ı nakdîyeler sürülerek karşılanmaktaydı. Bu durumda fiyatlar genel düzeyinin artmasına neden olmuş dolayısıyla ülke enflasyonist ortamda yaşamaya mahkûm olmuştur. 1860 yılında evrak-ı nakdîyeler 10 Milyon Lirayı (2 milyon kese), ödenecek faizlerle 2.5 Milyon Lirayı bulmuştu. Devlet büyük bir para ve fiyat krizi yaşıyordu (Sevimay, 1995: 259).

Olumsuzluklardan bir diğeri ise, Kaime kalpazanlığıdır. Evrak-ı nakdiye her fırsatta taklit ediliyordu. Hem halk hem de devlet zarara sokulmuştu. Bu kadar sık taklit edilmelerinin nedeni Kaime'lerin basit şekilde yapılmasıydı. Devlet arşivlerinde kalpazanlara idam edildiklerinin, ellerinin kesildiği ya da kürek cezası verildiğine dair hükümler vardır (Kılınç, 1996: 177).

6. II. Kağıt Para Deneyimi ve Sonuçları

Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıl son çeyreğinde yapılan borçlanmalarla gelen paralar üretime kanalize edilmediği için kısa sürede tükenmekteydi. Bu yüzden devletin aldığı borçların faizlerini ve anaparayı geri ödemesi gerektiğinde, yeni borçlanmanın peşinde koşturulmaya başlanıyor ve bu çark bu şekilde sürüp gidiyordu. Yani, alınan borçlar, bütçe açıklarının kapatılmasına değil, önceki borçların faizleri ve anaparalarının geri ödenmesinde kullanılmaktaydı. Bu durum devlet gelirlerinin kısa süre içinde söz konusu borçların anapara ve faiz taksitlerine rehin gösterilmesine neden olmuştur.

Bu işlemlerden sonra artan parayla devlet adamlarının seyahat harcamaları karşılanıyordu. Söz konusu edilen ekonomik ve siyasi buhranlar neticesinde, 1875 yılına gelindiğinde, devlet iflasını ilan etmek zorunda kalmıştır. Devletin iflasını ilan ettiği bu karar,

içte ve dışta büyük tepkilerle karşılanmış ve Avrupa kamuoyunu Osmanlı aleyhine çevirmiştir. Ardından Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş ve V. Murad padişahlığa getirilmişti. Ancak, devletin başındaki kavga ve siyasi belirsizlik bununla da sona ermiyordu. Nitekim V. Murad, trajik ve uzun sürmeyen üç aylık bir padişahlık döneminden sonra tahttan indirilmiş ve yerine II. Abdülhamit getirilmişti (Karal, 1983: 77).

II. Abdülhamit tahta çıktığı sırada, devlet Balkan eyaletlerinin isyanlarını bastırmakla meşguldü. Hazine sıkıntılı dönemler geçiriyordu. Devletin kredisi yabancı devletler nezdinde sıfıra düşmüştü. Hazinesinin imdadına koşmak için yine olağan üstü tedbirlere ihtiyaç vardı. Yeniden borçlanmak ve kâğıt para çıkarmak gerekiyordu. Borç para temini devletin mali itibarını tekrar sağlamakla mümkündü. II. Abdülhamit tahta geçtiğinde mali durumu düzeltme ve diğer siyasi olayları hafifletmek için para basılması yoluna gitti. Kaime deneyiminden sonra kâğıt para ikinci kez 1876 yılında tedavüle sürülmüştür (Erol, 1970: 3).

Bunun üzerine alış-verişi mecburi olmak ve dört safhada olmak üzere 16 Milyon Lira kâğıt para Kaime çıkarıldı. Kâğıt paranın değerini altınla başa baş tutmak için gümrük geliri müstesna olmak üzere, vergi karşılığında devlet hazinesi ile mal sandıkları tarafından kabul edilmesi şart koşuldu. Fakat önceki kâğıt para çıkarmalarında görüldüğü gibi bu defa da halk altına bağlı kaldı. Kâğıt paranın değeri önce % 30 sonra % 100 düştü. Böylece halk ve devlet hazinesi büyük zarara uğramaya başladı. Mebuslar Meclisi'nde Davican Efendi, bu durumu önlenmesi için devlete ait emlakın halka satılmasını, emanetle idare edilmekte olan bazı aşarın iltizama verilmesini dört yıldan beri devlete vergilerini vermemekte bulunan vükalının ve ayanın borçlarını hazineye ödemelerini teklif etti ise de teklifi kabul edilmedi. Artan mali sıkıntı ve Düyun-u Umumiye idaresinin baskıları sonunda ve Osmanlı Bankası'nı iyileştirmek için yeni Kaime'ler piyasaya dolanımına sürüldü (Varcan, 2000: 168).

Bank-ı Osmaniye ile yapılan anlaşmayla 300 Milyon Kuruş yani 3 Milyon Osmanlı Lirası olarak belirlenmişti. Kaimeler, 5, 10, 20, 50, 100 Kuruş olmak üzere beş parça olarak çıkarıldı. Kaimelerin tedavülünde piyasada bir takım sorunlar çıkmaktaydı. İlk Kaime uygulamalarının yaratmış olduğu olumsuzluklar, hala halkın zihinlerinde canlılığını koruduğundan, çıkarılan Kaime'nin piyasada kabulü halk tarafından biraz tereddütle karşılanmıştı. Bir süre sonra savaşın olumsuz etkisi nedeniyle 7 Milyon Liralık bir Kaime çıkarma teşebbüsü daha olmuştur. Banka yetkilileri Kaime'nin miktarının artırılabilmesi için bazı şartlar ileri sürmüşlerdi. Birincisi İstanbul'da bol miktarda tedavül etmekte olan Sikke'nin fiyatının bir kararda durması önünde en büyük engel olarak gördükleri bakır sikkenin azaltılmasıydı. İkinci şart ise, devletin mali buhrandan dolayı zamanında ödeyemediği borçlarından dolayı iflas etme durumuna gelen bazı bankaların alacaklarına mukabil bir miktar paranın kendileri tarafına verilmesiydi. Bu kararın 7 Milyon Lira'lık daha Kaime'lerin çıkarılacağı ilan edilmesi, piyasayı allak bullak etmiş ve tedavül edilen Kaime'nin değeri İstanbul'da % 60 oranında düşmüştü. Ertelenemez giderler için para bulunması gerekiyordu. Oluşan fevkalade masrafların karşılanması için acil giderlere harcanacak 6 Milyon Liralık daha Kaime'nin çıkarılması kararlaştırıldı. Kaime'nin değerinin nominal fiyatının yaklaşık olarak iki misline kadar düşmesi daha da düşeceğinin endişe edilmesi, etkili çözümlerin alınmasını zorunlu hale getirdi. İlk etapta düşünülen tedbirler arasında, karşılığında Kaime verilmek üzere bir yerlerden altın para bulunması geliyordu. Ancak Kaime'nin düşüşü hızlı bir şekilde sürmüştür. Bu dönemde bir altın lira bin kuruşluk kaime getirir. Nihayet Kaime'nin kaldırılmasına tahsis edilmek üzere halktan iane toplanır. Bir yandan vergilerle diğer yandan iane ile halkın elindeki Kaime'ler devlete intikal eder ve imha edilir (Akyıldız, 1996: 130).

Sonuç

Para, maliye ve toprak alanlarında imparatorluğun maruz kaldığı krizler karşısında gösterilen tepkiler, alınan tedbirler ve ortaya konan çözüm çabaları, daima bu krizlerin hissedildiği ya da yansıdığı idari siyasi çerçevede kendini gösterdi. Çalışmada, bu tepkiler bütünü içerisinde, esas itibarıyla devletin bekası için başvurabileceği ya da kısmen olayların akışı içinde kendini gösteren uygulamalar üzerinde durulmuştur. Yine çalışmada, üst yapıdaki çağdaşlaşma faaliyetlerine çalışmanın sınırları dışına çıkmamak için temas edilmemiştir. Bunun

nedeni, Osmanlı İmparatorluğu'nda kriz kavramının daha çok, devletin artan giderlerinin karşılanmasında içine düşülen çıkmazdan kaynaklanıyor olmasıdır. Yenileşen ve ilerleyen üst yapı kurumlarına karşılık, devlet-merkezli bir toplumsal örgütlenmede, ekonomi Batı'daki kapitalist toplumların aksine, devlet maliyesinin sadece tali bir aracı mertebesinde görülmüş ve sonuçta siyasal ve idari kurumlarla paralel bir ilerleme gösterememişti. Gerçekten Osmanlı İmparatorluğu'nda kamu maliyesi ve ekonomik alan birbirinden o derecede net bir şekilde ayrılmıştı ki geride çalınacak bir şey kalmadığı için Anadolu'da eşkıyanın bile açlıktan öldüğü bir bunalım aşamasında dahi Maliye, yıllarca uzak cepheler de savaşan muazzam bir orduyu finanse edebilmiş ve Bahriye vekili, I. Dünya Savaşı'na katılma nedenini hazinenin boş oluşuyla açıklayabilmişti. Bunun içindir ki Osmanlı Devleti'nde kriz kavramı ve tepkiler farklı bir nitelik arz eder. Daha geniş boyutlu bir kriz kavramına erişmek için ekonominin gerçek işleyişini, bütün sektörlerde ve iktisadi karar birimleri düzeyinde ve gelişen Dünya ile karşılaştırma yapma suretiyle incelemek gerekir. Aksi takdirde İmparatorluğun ne XX. Yüzyıla kadar nasıl ayakta kaldığını ne de olağanüstü siyasal ve idari organizasyonuna rağmen neden yıkıldığını kavrayabiliriz.

Osmanlı Devleti'nin küçük bir uç beyliğinden kısa zamanda üç kıtada hüküm süren bir imparatorluk haline dönüşmesi, elbette bazı problemleri beraberinde getirmiştir. XIX. Yüzyıl Osmanlı mali bunalımı ekonominin güçsüzlüğünden çok merkezi devletin güçsüzlüğünden kaynaklanmıştır. Merkezi otoritenin zayıflamasıyla, vergi gelirlerinin büyük bir kısmına taşradaki âyân ve yerel olarak güçlü diğer kesimler el koymuşlardır. XVIII. Yüzyılın sonlarından itibaren savaşların sıklaşması ve uzaması neticesinde büyüyen ordunun masraflarının artması mali bunalıma süreklilik kazandırmıştır. Tımar sisteminin çözülmeye başlaması da devletin hem ekonomik hem de askeri alanlarına darbe indirmiştir. Nitekim XIX. yüzyıla kadar yapılan birçok reform askeri alanda gerçekleşmiş; buna rağmen XVIII. yüzyıldan sonraki savaşlardan kazanç elde edilemediği gibi toprak kayıpları yaşanmıştır. Avrupa ise bu süreçte, Rönesans ve Reform dönemleriyle Ortaçağ bağınazlığını aşmış, Aydınlanma çağı ile medeniyet seviyesine ulaşmış ve sanayi devrimiyle de merkantilizmin etkisinde emperyalist politikalarını uygulamaya başlamıştır. Batı'nın bu emperyalist politikaları, Osmanlı ekonomisinin çöküşüne hız kazandırmıştır. XIX. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nde yaşanan mali bunalımın nedenleri oldukça fazla ve birbirine bağıntılı olmakla birlikte yorumlamakla bitmeyecek durumdadır.

19. yüzyıl ortalarına damgasını vuran özellik, devletin finansman kaynağı olarak tağşiş politikasını terk etmesiyle birlikte, çöküş döneminin ve kaybedilen savaşların getirdiği giderek artan finansman sorununa yeni bir kaynak olarak başvurulmuş kaime uygulamalarıdır. 1840 yılında ilk kâğıt banknot özelliğini taşıyan Kaime basılmıştır. Hem teori hem de altyapı bakımından çok hazırlıksız ve ani bir şekilde piyasaya çıkarıldığı için beklenen çözümü getirmemiştir. Aslında, kaime bir tedavül aracı değil, mali tedbir olarak düşünülmüş bir iç borçlanma olmuştur. Osmanlı bütçe açıklarını kapatabilmek için sık sık kaime emisyonuna başvurmuştur. Kaime'nin altın, gümüş ve bakır sikkelerle birlikte tedavül etmesi piyasada kendi hâkimiyetini kurmasını engellemiş; ayrıca kolay taklit edilmesi ve giderek değerinin düşmesi de halkın güvensizliğine neden olmuştur. Banka gibi güçlü bir kurumun kaime işlemlerinin arkasında olmaması da Kaime'nin değerini koruyarak tedavül etmesine engel olmuştur. Dolayısıyla başarılı netice vermemiş, kâğıt ve madeni paralar arasında sık sık git-gel politikaları yaşanmıştır. 1862 yılında da Kaime uygulaması ortadan kaldırılmıştır. Bu politikalar, ulusal ve uluslararası düzeylerde para sistemine olan güveni büyük ölçüde yok etmiş ve dış borçlanma giderek tek finansman kaynağı olarak görülmeye başlanmıştır. Ancak, bu da çözüm olmak yerine, İmparatorluğun emperyalist devletlerin pençesine düşüş sürecini daha da hızlandırmıştır. Paranın değerinin düşürülmesi veya tağşiş edilmesi ile yaşanan bu süreçte kaybeden, her zaman elindeki varlığı koruma telaşına düşen halk, kazanan ise gerek sarayla ilişkilerinde elde ettiği nüfuzla gerekse maddi gücü ile bunu fırsata çeviren sarraf ve tefeciler olmuştur.

1820'lerden I. Dünya Savaşı'na kadar 100 yıllık sürede, Osmanlı İmparatorluğu Batı'nın askeri, siyasi ve ekonomik gücü ve baskısı karşısında gerilemiş ve içe kapanmıştır. Devleti

yeniden düzenleme ve Batı'ya açma reformları başarılı olmamıştır. Çünkü ülke sanayi devrimini yaşamamış ve ilkel bir tarım toplumu olarak kalmıştır. Osmanlı hükümdarları ve yakınları, parıltılı büyük gösterişler içinde yaşayabilmek için ülkenin ve ulusun bütün kaynaklarını kuruttuktan başka, ulusun her türlü gelirini karşılık göstererek, devletin onurunu, şerefini ayaklar altına alarak borçlar altına girmişlerdir. O denli borçlanılmıştır ki devlet bu borçların faizini bile ödeyemeyecek duruma düşmüş dünya gözünde iflas etmiş sayılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yaklaşık 150 yıl önceki halini, devamı niteliğinde olan Türkiye Cumhuriyeti ile karşılaştırmak tabii ki gerek teknolojik gelişmeler gerekse toplumsal yapıda meydana gelen değişimlerden dolayı zordur. Ancak yaklaşık 150 yıl önce de ülke döviz ihtiyacından dolayı dışarıdan borç alıyordu ve almak zorundaydı. İktisatta "Ponzi Effect" denilen borcun borçla ödenmesi durumu o devirde de söz konusuydu bu devirde de. Gereksiz kamu harcamaları için yapılan ve sonu enflasyonla sonuçlanan iç borçlanma senetleri o devirde de söz konusuydu bu devirde de. Bu örnekler çoğaltılabilir. Bu olumsuzluklar için yapılması gereken milli ananelerimizi korumak şartıyla katma değeri yüksek, yeni teknolojik ürünler üretilip, bu ürünlerle dünya piyasalarında karşılaştırmalı üstünlük kurup döviz ihtiyacımızı dolayısıyla borçlarımızı minimize edip, gelirimizi artırıp yatırım-tasarruf dengemizi en etkin şekilde sağlamaktır. Böylece ülkemiz ve bireylerine daha yüksek kalkınma ve refah düzeyi sunulmuş olur. Ancak böyle güçlü ekonomiye, siyasete, orduya, sosyal yapıya sahip olunur.

KAYNAKÇA

- ACTIVE ARAŞTIRMA MERKEZİ, (2001). "Osmanlı'da Bankacılığın Tarihsel Gelişimi-8: Ottoman Bank'ın Kuruluşu", *Active Bankacılık ve Finans Dergisi*, S. 3(18): 90-99, s.1.
- AKYILDIZ, Ali (1996). *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para ve Sosyo Ekonomik Etkileri*, Eren Yayıncılık A.Ş.
- ANBAR, Adem (2009). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile Finansal Entegrasyonu: 1800-1914", *Maliye Finans Yazıları*, Yıl:23, S. 84, s. 20.
- AYDIN, Akif, BEYDİLLİ, Kemal, İHSANOĞLU, Ekmeleddin ve ORTAYLI İlber (1994). *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, Yeni İslam Tarihi Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları.
- AYKUT, Nezih (1983). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sikke Tedbirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, TED, XIII.
- BELİN, M. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi*, Çev. Oğuz Ceylan, Gündoğan Yayınları.
- BABAN, Şükrü (1940). *Tanzimat ve Para 1*, Maarif Matbaası.
- CEZAR, Yavuz (1984). "Tanzimatta Mali Durum", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, S. 2, s. 305.
- ELDEM, Ethem (1997). *135 Yıllık Bir Hazine/Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler*, Tarih Vakfı Yayınları.
- ELDEM, Ethem (2000). *Osmanlı Bankası Tarihi*, Türk Vakfı Yayınları.
- ELDEM, Vedat (1970). *İmparatorluğun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- EROL, Mine (1970). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kağıt Para*, Birinci Baskı.
- İNALCIK, Halil (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yayıncılık, Cilt I.
- ISSAWI, Charles (1966). *The Economic History of the Middle East, 1800-1914*, A Book of Readings (Chicago and London: The University of Chicago Press).
- KALELİ, Hüseyin (2002). "Osmanlı Madeni Para Rejiminde Enflasyona Yol Açması Bakımından Tağşişler ve Sebepleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 2, s. 189.
- KARAL, Enver Ziya (1970). *Osmanlı Tarihi V.*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KARAL, Enver Ziya (1983). *Osmanlı Tarihi VII.*, Türk Tarih Kurumu Yayınları Basımevi, 2. Baskı.
- KARAL, Enver Ziya (1970). *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KAZGAN, Haydar (1997). *Osmanlı'dan Günümüze Türk Bankacılık Tarihi*, Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd.Şti.
- KAZGAN, Haydar (1993). *Galata Bankerleri*, Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti.
- KILINÇ, Orhan (1996). *Osmanlı Devri Kalpazanlık Faaliyeti*, Türk Tarih Vakfı Yayınları, Yurt Yayınları.
- MANTRAN, Robert (1995). *Osmanlı İmparatorluk Tarihi II XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılış*, Çev. Server Tanılı, Cem Yayınevi, Histoire De L'Empire Ottoman.
- MORTAN, Kemal, AROLAT, Saffet ve ATEŞ Toktamış (1999). *Osmanlı'dan Günümüze Finans Sistemi*, Creative Yayıncılık.
- NURİ, Mustafa (1992). *Netayic Ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi Cilt 3 - 4*, Düzenleyen: Prof.Dr. Neşet Çağatay, 22. Dizi.
- ÖLÇER, Cüneyd (1983). "Faizli Bir Osmanlı Kaimesi", *Türk Nümizmatik Tarihi Bülteni*, S. 12, s. 5-6.
- ÖLÇER, Cüneyd (1975). *Nakışlı Osmanlı Mangırlar*, Yenilik Basımevi.
- ÖNER, Erdoğan (2001). *Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları.
- PAMUK, Şevket (1993). *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, Gerçek Yayınları.
- PAMUK, Şevket (1999). "Dünyüyle Bugünüyle Toplum ve Ekonomi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 2, s. 12-13.

- PAMUK, Şevket (2010a). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İktisat Tarihi Dizisi.
- PAMUK, Şevket (2010b). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumlar Seçme Eserler I*, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- SAYAR, Nihad (1997). *Türkiye İmparatorluğu Dönemi Mali Olaylar*, İ.İ.T.İ.A. Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı.
- SARICAOĞLU, M. Esat (2001). *Mali Tarih Açısından Osmanlı Devleti'nde Merkez Taşra İlişkisi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları 2626, Kültür Eserleri Dizisi 300.
- SEVİMAY, Hayri (1995). *Cumhuriyete Giderken Ekonomi: Osmanlı Son Dönem Ekonomisi*, Kazancı Kitapçılık A.Ş.
- TABAKOĞLU, Ahmet (1987). "Osmanlı Ekonomisi'nde Fiyat Denetimi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 43, s. 119.
- TABAKOĞLU, Ahmet (2000). *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, 5. Baskı.
- TEKİN, Oğuz (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para*, Yeni Türkiye Yayınları, Balkan Ciltevi.
- TEXIER, Charles (1997). *Küçük Asya*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları.
- TOKDEMİR, Ertuğrul (1999). "Dağılma Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Kriz ve Tepki", *İktisat Dergisi*, S. 394, s. 42.
- TOKGÖZ, Erdinç (2013). *Türkiye İktisat Tarihi Yazıları ve Dört Akademik Kurum Dört Bilim İnsanı*, İmaj Yayıncılık.
- TOPRAK, Zafer, AKSİN, Sina, KUNT, Metin ve FOOQHI Sürayıya (2000). *Türkiye Tarihi*, Cem Yayın evi, Şubat.
- UBICINI, Abdolonyme (1998). *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, Çev. Cemal Aydın, Timaş Yayınları.
- UZUNÇARŞILLI, İsmail Hakkı (1945). *Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi Yayınları.
- UZUNÇARŞILLI, İsmail Hakkı (2011). *Osmanlı Devleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- VARCAN, Nezih (2000). *Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları*, T.C. Maliye Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 2000/335.
- YAVI, Ersal (2001). *Osmanlı'nın İflasından Günümüz Türkiye'si'ne Kıssadan Hisseler*, Yazıcı Basım Yayıncılık.
- YENAL, Oktay (1970). "Türkiye'de Kağıt Para", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 32, s. 26.
- YENİAY, İ.Hakkı (1961). *Yeni Osmanlı Borçları*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, No: 174.
- YERASIMOS, Stephanos (1980). *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye (Bizans'tan 1971'e)*, Çev: Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları.